

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования Республики Тыва

Администрация муниципального района «Кызылский кожуун» РТ

МБОУ Терлиг-Хаинская СОШ

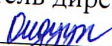
РАССМОТРЕНО

ШУМО начальных классов

Чадамба С.В.
Протокол №1
от «30» августа 2024 г.

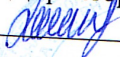
СОГЛАСОВАНО

заместитель директора
по УВР

Ондуун В.В.
Протокол №1
от «31» августа 2024 г.

УТВЕРЖДЕНО

Директор

Салчак Д.Д.
Приказ №59/д
от «31» августа 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

(ID 965301)

**учебного предмета «Литературное чтение на родном (тувинском)
языке»**

для обучающихся 4 класса

Составила:
Байкара Шончалай Михайловна
учитель начальных классов

с.Терлиг-Хая 2024

Литературлуг номчулга кичээлиний ажылчын программасы 4 класс.

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

4-ү класстың «Литературлуг номчулга» деп эртеминге тургускан ажылчын программа чаа федералдыг стандарттарның негелдезинге болгаш Тыва республиканың ниити болгаш профессионал өөредилге яамызының чанында өөредилге-методиктиг чөвүлелдин бадылааны Л.С.Кара-оолдун 1-4 класстарга тургусканы эге школанын номчулга программасынга дүүштүр тургускан. 4-кү класстың чечен чогаал курузунун утказы дараазында номнарның дузазы-биле илереттинер болгаш боттаныр:

1. Л.С.Кара-оол. Литературлуг номчулга. Кызыл-2020.

2. Э.Д. Ондар. 4-ку класска класстан дашкаар номчулга ному. 2000 чыл

Эге класс өөреникчилеринин ук эртемни өөренип тура, амыдыралчы дуржулгазы байлак эвес болганындан чечен чогаалды сөстүң уран чүүлү деп шингээдип алыры онзагай.

«Литературлуг номчулга» кичээлдеринин, өске эртемнерге бодаарга, бир тускай чүүлү – кичээл бүрүзүңге чогаалдың жанр болгаш утказындан хамаарылга чок өөреникчилернин дыл-домаа база ниити кижизидилгезинче кичээнгейни угландылары: сөзүглел бүрүзүн уругнун аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырындан аңгыда, мөзү-бүдүш талазы-биле шынарын хевирлээр сорулгалыг ажыглаар.

Номчулга программасының кол сорулгалары, ниити характеристиказы

«Төрээн чугаа» эртемни өөредиринин **кол сорулгазы** – төрээн дылынга медреселдиг, шын база аянның номчуп билир кылдыр чаңчыктырарда, тыва дылында бижиттинген өөредилге, эртем-нептеренгей база чечен чогаал сөзүглелдеринин утказын шингээдип, угаап бодаар чаңчылдарын оттуруп сайзыратпышаан, бот-номчулга дуржулгасынга даянып, номчукчу болур бурун эргезин хевирлээр.

Ук сорулганы боттандылары-биле дараазында **айтырыгларны шиитпирлээр:**

- төрээн дылынга чугаа ажыл-чорудулгазының бугу хевирлерин (дыңнаары, номчууру, чугаалаары, бижири) сайзыратпышаан, өске кижилер-биле харылзаа тудуп билир кылдыр чаңчыктырар;
- тыва чечен сөстү эстетиктиг шингээдип алырынга белеткеп, төрээн дылынга номчуттунар сонургалын оттуруп сайзырадыр;
- тыва чечен чогаалдың сөзүглелдери-биле ажылдап билир кылдыр чепсеглээр сорулгалыг эге практиктиг билиглерни бээр;
- чаңгыс ол-ла темага бижиттинген тыва болгаш өске чоннарның чогаалдарын деннеп, дөмей болгаш ылгалдыг чуулдерин тодарадып билир кылдыр чаңчыктырар;
- уругларның номчаан чогаалдарынга даянып, оларнын мөзү-бүдүжүн хевирлеп тура, эки – багай, буянның – бак деп чүүлдер дугайында билиглерин сайзырадыр, төрээн чону база өске аймак кижилер чурттап турар чурту дээш чоргааралын оттуруп, Тыва болгаш Россия чоннарының культура база чечен чогаалын хүндүлөп билир кылдыр кижизитпишаан, өөреникчинин мөзү-эстетиктиг дуржулгазын байыдар.

Өөредилгениң бирги чылында сөс номчуурунун аргаларын шингээттирип, аңгы-аңгы сөстөрни, сөс каттыжышкыннарын домактар болу бээр кылдыр үн аайы-биле (интонация) кожуп, чугурту номчулгаже чоорту шилчири. Ийиги чылында угаан ажылының база бир чадазынче унуп, иштинде номчулганын чаңчыдарын боттандырап.

Үшкү чылында номчулганың темпизин элээн дүрген шуудадыр. Номчулга үезинде үе камнаарының чогуумчалыг аргаларын чеп ажыглаарын шингээттирер. Дөрткү чылында номчулганың кол шынарларын (шын, чүгүртү, медреселдиг, аянның) колдуунда шингээдип апкан турар. Литературлуг шын адаашкын езугаар болгаш рольдар аайы-биле аянның номчуурунун чаңчылдарын ап, номчулганың чогуур темпизин шын сагып билген турар ужурулуг.

Эге школаның бүгү-ле чадаларында башкы уругларны номчуп билир кылдыр өөредири-биле чергелештир уруглар боттары номчаан чогаалының утказын сайгарып, ында кол чүүлдү илередип, оон чогуур (улуг эвес) туңгелдер кылып шыдаптарынче

угланган ажылдарны база чорудар. Оон аңгыда номчаан сөзүглелдерин кезектерге чарып, оларга тус-тузунда ат тыварынга, абзацтар дузазы-биле план тургузарынга, номчаан чүүлүнүн утказын делгеренгей (долу) азы допчу кылдыр чугаалап өөрениринге чанчыктырар.

Чечен чогаал эртеминге хамаарыштыр 3-4 класстарга дараазында бөдүүн билиглер-биле база таныштырып болур: автор дугайында кыска дыннадыглар, номчаан чогаалының жанры, темазы, улустун аас чогаалының бичии жанрлары — тывызыктар, үлегер домактар, дүрген-чугаалар, янзы-бүрү тывызыктыг бодалгалар дээш оон-даа өске. Литературлуг номчулганы дамчыштыр чечен чогаалды уругларга ханы билиндирерде, оларның хире-шаа-биле чогаадыкчы чоруунга үндезилеп, ону өөренип көрүп тургаш, иштики сагыш-сеткилдин аңаа хамаарылгалыг болурунун дуржулгазынга даянырын база сумелеп турар.

Чечен чогаал кижинин угаан-медерелинге, сагыш-сеткилинге салдарлыг болганда, ол уран чүүлдүн нарын хевиринге хамааржыр.

Чечен чогаал номчуп, чечен овур-хевирлер-биле танышкан тудум, уругларның ниити сайзыралы, чүвени угаап, медереп билири, сагыш-сеткилинин бодалдары улам делгемчиир, ханылаар, байлакшыыр. Авторнун сөзүглелинге дүүштүр уругларның аас-биле харыылары, чечен овур-хевирге хамаарыштыр билип алган бүгү-ле ажыктыг чүүлдери оларның чечен чогаалды шингээди ап турарының херечизи болур.

Программада бердинген чижек тематикаларга хамаарыштыр номчуур ужурлуг чогаалдар иштинден уруглар төрөөн черинин, долгандыр турар хүрээлелдин; эш-өөр болгаш үе-чергелеринин, оларнын чуртталгазының, оюн-тоглаазының, ужураалдарының; бойдус болгаш оон камгалалының; тыва чоннун чаагай чанчылдарының; төрөөн чуртунун төөгүзүндөн барымдааларның дугайында билиглерни шингээди алырлар. Бердинген программа 2-4-кү класстарның уругларынга таарыштыр кылдырган.

«Литература номчулга» деп эртемни ооредилге планында туружу

4-кү класска «Төрөөн чугаа» деп эртемни өөредири-биле неделяда 1 шакты берип турар, бир өоредилге чылында – 34 шак.

Бирги улдунда – 9шак

Ийиги улдунда – 7 шак

Үшкү улдунда – 10 шак

Дөрткү улдунда – 8 шак.

Шактарның кызырылган уржуундан өөренип эртер номчулганың тематикаларынга бердинген шактарнын база класстан дашкаар номчулганың шактары кызырылган

Эртемни өөрениринин түннелдери

Бот-тускайлаң (личностуг) хевирлеттинген турар билиглери:

- өоредилгениң чедишкинниг болурунун чылдагаанын тып билири
- бодунун ажылын түннеп, үнелеп билири
- бодунун төрөөн чуртунга болгаш чонунга оон амыдырал-чуртталгазының хамаарылгазын шингээди алыр
- өске чоннарның ниити мөзү-шынарының, моральдыг нормаларының талаларын билип алыры
- бодунун-даа, өске чоннун кижилеринин-даа кылган чүүлдеринин эки, багай талаларының уг-шиин тып билири
- моральдыг болгаш этиктиг негелделерге дүүштүр аажы-чаңын таарыштырып, эде тургустунуп билири
- өске кижилернин сеткил-хөөнун үлежип, сагыш човаачал болуру
- уран-чечен культура-биле таныжып тура, чараш овур-хевирни эскерип көрүп, шилип билири, ол овур-хевирге дөмейлежип кижизиттинери
- өоредилге, эртем-билигже чүткүлдүү

4-кү класстың өореникчилеринин билиинин **предметтиг** хевирлеттинген турары:

-Ыйткыр, сымыранып, иштинде сөзүглелди бодунуң билип алыр шаа-биле дүрген номчууру.

-Сөзүглелдин хевирлерин литературлуг негелделерге дүүштүр (шын адалга, бижик демдектерин, логиктиг ударениени сагып) номчууру.

-Сөзүглелдин адынга болгаш бердинген чуруктарынга даянып, ооң утказын баш удур даап бодаары.

-Номчаан чүүлүнүн кол сөстөринге даянып, утказын бодунуң сөзү-биле дамчыдып билири.

-Болуушкуннарның болуп турар аайы-биле дес-дараалашкаан сагып чугаалаары.

-Сөзүглелди кезектерге утказының аайы-биле чарып, башкының дузазы-биле бөдүүн болгаш нарын план тургузуп, кезек бүрүзүнге база бүдүн сөзүглелге хамаарышкан айтырыгларны тургузуп билири.

- Номчаан чүүлүн долузу-биле, кысказы-биле, шилилгелиг, диалогтарны медээ домактары-биле солуп, чүвелерниң овур-хевирин деңнеп, чугаалап билири.

-Номчуур номунуң титулдуг арынын, аннотациязын, эге база түңнел сөзүнге даяныры.

-Хереглээн номун алфавиттиг каталогтан тып, библиотекада бар номнарны ажыглап өөренири.

-Справочниктер, энциклопедиялар, уругларга хамаарышкан журналдарны ажыглап билири база кыска аннотацияларны сүмелээн номнарга тургузары.

- Номчаан материалында кол маадырларның мөзү-шынарларын кижиниң алдынар ужурлуг дүрүмнери-биле деңнээри.

4-кү класстың өөреникчилериниң чугаа чорудулгазының болгаш медээлер-биле ажылдаарының **(метапредметтиг)** хевирлеттинген турары:

-утка болгаш дыл-домааның талазы-биле чедингир сөзүглелди үн доктаашкыны, интонация болгаш номчулганын дүргенин барымдаалап шын, медреселдиг, аянынг номчууру;

-таныш эвес сөзүглелди номчуурунун дүргени 1 минутада 65-70 хире сөс;

- чогаалдың адынга болгаш аңаа хамаарыштыр чураан чуруктарга даянып алгаш, чогаалдың кол утказын тодарадып билири;

- чогаалдың темазынга, кол утказынга, идеязынга хамаарышкан монологтарны (үзүндүлери, абзацтарны) дыңналдыр номчууру, доктаадып алыры;

- улуг эвес сөзүглелди ангы-ангы кезектерге чарып, кезек бүрүзүнге ат чогаадыры; башкының дузазы-биле сөзүглелге план тургузары база сөзүглелге болгаш ооң кезектеринге хамаарышкан айтырыгларны тургузуп билири;

- номчаан чүүлүнүн утказын делгереңгей долу дамчыдары болгаш кыска-биле допчулап чугаалаары, справочниктер, энциклопедиялар болгаш уругларның сеткүүлдери-биле ажылдап билири;

- чогаалдың кол маадырларының чугаазының утказын, аянын, чүнү кылып турарын барымдаалап, оларга үнелел бээри;

Өөреникчилере хевирлеттинген турар ужурлуг билиглер:

- номчаан чогаалынга хамарышкан бодунуң үзел-бодалын бодунун сөстери-биле аас болгаш бижимел хевирге дамчыдары;

- сөзүглелде чугула утка илередир сөстү ылгап билири, баштай иштинде номчааш, ооң соонда аянынг ыткыр номчууру;

- чечен чогаалдарның хевирлери-биле (жанрлар) практикти таныжылга; басня, оон онзагай талалары-биле таныжары;

- авторнуң бодалын, кол маадырларның овур-хевирин, хевир-дүрзүзүн, аажы-чаңын, оларның чүнү кылып турарын, амыдырал-чуртталгазын тодарадып билири;

- авторнуң кол маадырларынга хамаарылгазын тодарадып, чугаалап билири;

- жанрларны деңнеп тургаш, ылгап билири (тоол-басня, тоол-тоолчургу чугаа, тоол-чечен чугаа)

А) Ушкарып-башкаларының **(регулятивтиг)**.

Өөреникчилерге хевирлеттинген турары:

- өөренип турар эртемниң тема, бөлүк аайы-биле кол сорулгаларын,утказын угаап билири;
- башкының удуртулгазы-биле бердинген даалгаларны күүседип өөренири;
- бот хыналданы, удур-дедир хыналданы болгаш бодунуң, эштериниң ажылын үнелеп билиринге өөренири;

Өөреникчилерге хевирлеттинер аргалары:

- башкы-биле демниг ажылдажышкың үезинде чечен чогаалды өөренип шингээди алырда чаа-чаа сорулгаларны салып билири;
- кылып турар ажылдарың ажыл үезинде болгаш ажыл соонда шын азы шын эвес кылып турарын боду сайгарып, шинчилеп билири;
- номчулга талазы–биле бодунуң ажылын планнап билири.

б) Эртемге сонuurгалын ханыладыры-биле чоруттунган ажылдарның түңнелинде **(познавательный)**

Өөреникчилерге хевирлеттинген турары:

- өөредилге даалгаларын күүседип турар үеде херек ужурлуг медээлерни немелде номнар, статьялар болгаш энциклопедиялардан тып билири;
- бодунуң назы-харынга дүүштүр янзы-буру словарьларга, справочниктерга даянып билири;
- дылдың негелдерин күүседирде янзы-бүрү схемаларны, модельдерни, символ-демдектерни ажыглап билири;
- белен таблицаларны,схемаларны,сөзүглелдерни немээри;

Өөреникчилерге хевирлеттинер аргалары:

- Библиотека болгаш Интернет дузазы-биле херек билиглерни тып, ажыглап билири;
- аас болгаш бижимел чугааны шын болгаш медреселдиги-биле тургузуп билири;
- болуушкуннарны логиктиг (бодамчалыг) сайгарылгага даянып дамчыдып билири;
- алган медээлерни сайгарып, критикалап билири;

В) Өөреникчилериниң бот-боттарының аразында харылзажырынга хамаарыштыр хевирлеттинген турар билиглери **(коммуникативтиг)**:

- аас чугаага диалогту ажыглап билири;
- аңгы-аңгы бодалдарны өөренип, сайгарып билири болгаш чаңгыс аай түңнелге келиринге өөредир;
- бот туружун болгаш бодалын быжыглап чаңчыгары;
- билдинмес чүвелеринге айтырыгларны салып билири;
- коммуникативтиг сорулгаларны шийтпирлээринге дылдың аргаларын чедимчелиг ажыглаары;
- бөлүккө ажылдап өөренири; бодунуң бодалындан аңгыда эжиниң үзел-бодалын база дыңнап, үнелеп билири; түңнел үндүрерде бодунуң бодалын тайылбырлап билири болгаш эш-өөрүнүң үзел-бодалы- биле деңнештирип билири;

Өөреникчилерниң харылзажырынга хамаарыштыр билиглериниң хевирлеттинери:

- коммуникативтиг сорулгаларны дыңнакчыга тода, дорт, дес-дараалашкаа-биле медээни, билигни чедирери;
- удур-дедир хыналда үезинде бот-боттарынга дузаны үезинде чедирип билири болгаш коммуникативтиг сорулгаларны шийтпирлээринге дылдың аргаларын чедимчелиг ажыглаары;
- бөлүк-биле ажыл үезинде чогуур айтырыгларны салып билири.

«Литературлуг номчулга» деп эртемни өөредиринин кол угланыышкыннары

«Төрээн чугаа» деп эртемни эге школага өөредирин барымдаалаан ийи кол угланыышыкыны бар:

- 1) чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазынын хевирлери;
- 2) уругларнын номчукчу ажыл-чорудулгазы.

Чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазының хевирлери

Чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазының хевирлери деп кезээнде тыва дыл болгаш төрөөн чугаа кичээлдеринге ажыглап турар хевирлернин өөредилгеге кол ужур-утказын илереткен:

Дыңнаары (аудирование). Чечен чогаалдын янзы-бүрү жанрларын дыңнап тургаш, шиңгээдири. Дыңнаан чогаалының кол уткаын билири, кол болуушкуннарны айтып билири, болуушкуннун сайзырап келгенин дес-дараалаштырары; чогаалдың кол уткаы; дыңнаан чогаалында логиктиг харылзааларны тургузары. Дыңнаан чогаалынга хамаарыштыр сеткил-сагыш хайныышкынның бодалды илередири.

Номчууру. Хемчээли болгаш жанрының аайы-биле таарымчалыг чогаалдарны медреселдиг номчууру. Номчулганың сорулгазын угаап билири. Номчуурунун аргазы: бүдүн сөстөп номчуур. Шын номчууру: чогаал номчулгазының негелделерин сагывышаан, танывазы сөзүглелди чазыг чок номчууру. Номчуурунун дургени: сөзүглелдин уткаын медреселдиг, илдик чок номчуур темпини уругга тургузары. Номчуурунун дургенин чоорту улгаттырары. Сорулгазын барымдаалап, номчуурунун хевирин шилири: ыткыр азы иштинде номчууру. Аянның номчулга: сөзүглелдин уткаынга дүүштүр орфоэпиянын база интонацияның негелделерин сагып, аянның номчууру. Эге школага аянның номчулгага алган билиглери кол ниити болгаш ортумак долу школаларга чечен чогаалды чедишкынниг шиңгээдип алырынга улуг ужур-дузалыг.

Чугаалаары (аас чугааның культуразы). Монолог – аас-биле чугаа илередиринин бир хевир. Чугааның хевирлери: тоожуушкун, тодарадып чугаалаары, угаап бодаары. Монологка чугааның уран чечен аргаларын ажыглаары (синоним, антонимнер, деңнелге, эпитет). Улуг эвес монолог чугааны тургузары: чогаал дугайында бодунун бодалы (маадырлары, болуушкуннар); план аайы-биле сөзүглелди аас-биле чугаалаары; угаап бодаан болгаш тодараткан элементилерни ажыглап, тоожаан аянның аас-биле чогаадыг тургузары. Орус болгаш төрөөн чогаалында маадырларны деңнээри (портреди, ажыл-херектери).

Шүлүк чогаалының уран номчулгазы (шээжи-биле номчулга).

Диалог чугаа, оон онзагайлары. Чугаалажып турар кижинин чугаазын дыңнап база үнелеп билири. Өске бодалды үзе кирбейн дыңнааш, бузуренчиг болгаш барымдаалыг харыыны бээри. Өске культураның төлээлекчизи-биле чугаалажып тургаш, чугаа этикединин дөмей болгаш ылгалдыг чүүлдерин сагып, чугаалажып билири. Чогаалды сайгарып турда, диалогка киржири. Дыңнаан (номчаан) чүүлүнге бодунун хамаарылгазын илередири: бодалын сөзүглелди ажыглап тургаш, бадыткаары. Айтырыг салып билири, номчаан чүүлүнүн уткаынга хамаарыштыр айтырыгларга харыылап билири. Сөзүглелди кезектерге чарып, план тургузары. Сөзүглелди эдерти чугаалаары: кыска, долу, шилилгелиг.

Бижири (бжимел чугааның культуразы). Бжимел чугааның негелделери. Бжимел чугааның уткаының айыткан темага дүүшкээ. Чогаалга хамаарыштыр берген айтырыглар аайы-биле кыска бжимел чугааны тургузары. Чоорту эдертиглер, кыска чогаадыглар (хостуг, тема аайы-биле, чурук-биле; тоожуушкун, тодарадып бижири, угаап бодаар) бижири.

Өөредилге болгаш эртем-нептереңгей сөзүглелдер-биле ажыл. Өөредилге болгаш эртем-нептереңгей сөзүглелдер дугайында ниити билиг. Төрөөн дылынга өөредилге болгаш эртем-нептереңгей сөзүглелдерни шиңгээдип алыры. Өөредилге болгаш эртем-нептереңгей сөзүглелдерни медээ (информация) алырынын ундезини деп билип алыры. Өөредилге болгаш эртем-нептереңгей сөзүглелдернин кол уткаын, дылының уран-чечен аргаларын илередири. Сөзүглелди уткалыг кезектерге чарып, кезек бурузунун темазын тодараткаш, ат бээри. Сөзүглелде кол сөстөрни аңгылаары, сөзүглелди катап тургузар ажылдың планын тургузары. Тыва дылдың сөстери, сөс каттыжышкыннары болгаш домактарын орус дылче очулдуруп билири.

Чечен чогаалдың сөзүглелдери-биле ажыл. Чечен чогаалдын сөзүглелин өске хевирлерден ылгап билири. Сөзүглелдин адынын уткаы-биле дугжуп турарын тодарадып

билири. Аянның номчуурунун бүгү аргаларын ажыглап, Чечен чогаалдың сөзүглелинин утказын эдerti чугаалаары (допчу, кыска, шилилгелиг). Чечен чогаалдың сөзүглелинин жанрын, кол утказын, сюжедин, композициязының элементилерин тодарадыры. Сөзүглелди уткалыг кезектерге чарып, темазын тодараткаш, кол сөстери болгаш уран омур-хевирлерин тодарадыры. Сөзүглелдин планын ат домактары, айтырыг домактары азы тодаргай бодал хевирлиг тургускаш, кезек бүрүзүнге ат берип билири. Маадырларның характеристиказын кылган ажыл-херектеринге, өске маадырларның чугаазы азы авторнун характеристиказынга даянып, тургузуп билири, оларның мөзү-бүдүш талазы-биле шынарларын тодарадып билири. Маадырларның кылган херектеринин чылдагааннарын үнелеп билири болгаш бодунун хамаарылгазын илередири. Персонажтың характеристиказын тургузарда, портрет, интерьернин ужур-утказы. Маадырларның ажыл-херектерин чугаалап турар чүүлдери-биле деңнээри. Персонажтың чугаазы база авторнун сөзү. Сөзүглелде уран-чечен аргаларны тодарадып билири (уран омур-хевир, эпитет, деннелге, метафора, гипербола), оларның кандыг сорулгалыг ажыглаттынганын тодарадыры. Бойдус чурумалы, оон чечен чугаанын сөзүглелинге ужур-утказы. Дөмей уткалыг төрөөн чогаалының сөзүглелин орус чогаалдың сөзүглели-биле деңнеп, оларның дөмей база ылгалдыг чүүлдерин, дылының уран аргаларын деңнээри. Сөзүглелге таарыштыр чураан чуруктарга чугаа тургузары.

Чечен чогаалдың билиглери. Чечен чогаалдың үлегерлерин номчуп, сайгарып турда, таваржы берген литературлуг билиглери өөреникчилерге тайылбырлаары.

Проза болгаш шүлүк чогаалы, оларны ылгап билири. Башкының удуртулгазы-биле сөзүглелден дараазында литературлуг билиглери тып билири: уран омур-хевир, жанр (аас чогаалдың биче хевирлери, улустун тоолу, авторлуг тоол, басня, чечен чугаа, тоожу, шүлүк). Сюжет, тема, чогаалдың тургузуу (композиция), кол утказы, кол бодалы, маадыр (персонаж), портрет, бойдус чурумалы, интерьер, синоним, антонимнер, эпитет, деннелге, гипербола, диригжидилге, ритм, рифма. Очулга.

Өөреникчилернин ажыл-чорудулгазының хевирлери. Аянның номчулга. Роль аайы-биле номчулга. Калбак чогаалдың үзүндүзүн ойнап көргүзери. Номчаан чогаалынга даянып, бодунун сөзүглелин тургузары. Сөс-биле чурулга. Эдertiг. Кыска чогаадыг. Тыва дылдан орус дылче, орус дылдан тыва дылче сөстөр, сөс каттыжышкыннары база домактарны очулдуары. Тыва-орус чоннарның аас чогаалында дөмей тывызыктар, үлегер домактар, чечен сөстөрнүн чижектерин тывары. Бодунун тоолдары, үлегер домактарын чогаадып тургузары. Тыва-орус чогаалдарны деңнеп, оларда дөмей болгаш ылгалдыг чүүлдерни тодарадыры.

Библиографтыг культура. Сүмелзэн даңзыдан херек номун шилип билири. Номнун авторун, каасталгазын кылган чурукчунун айтып, допчузу база номнун утказының дугайында кыска тайылбырын (аннотация) тып билири. Номда чуруктарны чогаалдың тодаргай эпизоду-биле холбап билири.

«Литературлуг номчулга» деп эртемге сайгарар сөзүглелдернин кол темалары.

Улустун аас чогаалы. Орус база өске чоннарның аас чогаалы. Тоолдар (дириг амытаннар дугайында, анаа тоолдар, дистинчек). Тоолчургу болгаш төөгү чугаалар. Аас чогаалының биче жанрлары: тывызыктар, дурген-чугаалар, узун тыныш, көгүдүглер, үлегер домактар, улустун ырлары, оюн удзэн чугаалар дээш оон-даа өске. Авторлуг тоолдар. Тыва чоннун чаагай чаңчылдары

Темалыг бөлүктөр: Бистиң төрөөн чуртувус, Күс, Школа, сагылга-чурум болгаш өг-бүлө, Кыш, Киж, бойдус, экология, кадыкшыл, Час, Амыдырал болгаш күш-ажыл, Чай. Байырлалдар болгаш тураскаалдыг хүннер.

Уругларның номчукчу ажыл-чорудулгазы

«Уругларның номчукчу ажыл-чорудулгазы» деп кеззэнге өөреникчилернин номчуур чогаалдарының шилилге принциптерин боттандырап. Оларнын иштинде кол принцип – сонуургал, дыл, тема база көрдүрген айтырыгларының аайы-биле билдингир болуру. Эге школаның өөреникчилеринин номчуур ужурлуг чогаалдарын тодарадып тура,

жанр аайы-биле чүүл-бүрү болгаш кижизидикчи ужур-уткалыг болурун сагаан. Номчуур ужурлуг чогаалдарны тодарадып тура, тыва болгаш өске чоннарның аас чогаалдарының үлегерлерин, тыва база орус уруглар чогаалынының алдын фондузун тургузуп турар чогаалдарны кириген.

«Номчулга болгаш чугаа сайзырадылгазы» деп бөлүк.

Планнын тунганын тунгел:

- аңгы-аңгы сөзүглелдерни ыткыр дыңзыг аянның номчулга, иштинде номчулга болгаш дыңнап турар уеде уткаларын шын медреселдиг билип алыры; оларның онзагай шынарларын (уран-чечен, эртем-популярлыг, тайылбырның), сөзүглелдерниң кол уткаларын болгаш кол маадырларын; утка аайы-биле айтырыгларга харыылап билири; болушкуннарның чурумун тодарадып билири; номчаан азы дыңнаан өөредиглиг, эртем-популярлыг болгаш уран-чечен сөзүглелдерге айтырыгларны салып билири.

Бердинген тунгелдерниң чедип алырының билии:

-сөзүглелдерниң аңгы-аңгы хевирлериниң шынарларын тодарадыры;

-номчаан азы дыңнаан сөзүглелиниң кол утказын, кол маадырларын, сөзүглелдин утказынга хамаарышкан айтырыгларга харыылап тургаш, болушкуннарның чурумун тодарадып билири;

-сөзүглелдин утказынга хамаарышкан айтырыгларны салып билири.

Номчулгага болгаш чугаа сайзырадылганын өөреникчилерниң кол билигери, мергежилдери болгаш чаңчылдары

Номчулганың чаңчылдары:

4-кү классты доозуп тура уруглар дараазында чүүлдерни билген турар ужурлуг:

- Номчулганың шын, медреселдиг, аянның номчуур шынарларының болгаш дыңналдыр база иштинде номчуур хевирлерин шингээдир;
- Берге эвес сөзүглелди литературлуг шын адаашкын ёзугаар медреселдиг, чүгүртү номчуур. Аянның номчулгага белеткенип ап билир, рольдар аайы-биле аянның номчуур.
- Сөзүглел-биле ажыл. Сөзүглелдин кезектериниң дес-дараалашкаан болгаш утка талазы-биле аразында харылзааларын барымдаалап, номчаан чүүлүнүн планын тургузары. Улуг эвес чогаалда авторнун кол бодалын илередип шыдаары.
- Чогаалдың кижикчилериниң чугаазын болгаш чүнү кылып турарын барымдаалап, оларны үнелеп билири. Көрген, билген, хайгаараан чүүлдериниң дугайында чечен чугаа тургузуп билири. Бодунунун номчаан чогаалынын утказын чугаалап, оон маадырларынга характеристика берип билири. Бойдука азы кижилерге характеристика бээринге эргежок чугула чеченчиткен сөстөр болгаш илередиглерни база сөзүгледи тып билири.
- Чогаалдың хевирлери-биле таныжылга. Улустун аас чогаалының хевирлери: тоол, ыр, үлегер домактар, тывызыктар, кожамыктар, дүрген-чугаалар, чечен-мерген чугаалар.
- Басня болгаш оон онза чүүлдери.(ойзуп чугаалаары, маадырлары, кол бодалы, дылы)
- Номчаан чогаалының кол маадырларының мөзү-шынарларының дугайында бодунун бодалдарын чугаалап билири.
- Номчаан чогаалдарының кол маадырларының болгаш чогаалды бижээн авторнун көрүжүнге хамаарыштыр бодунун узел-бодалын бодунун сөстери-биле аас болгаш бижимел чугаага дамчыдып билири.

ЭГЕ ШКОЛАНЫҢ ДООЗУКЧУЗУНУҢ БИЛИИНГЕ НЕГЕЛДЕЛЕР

Эге ништи өөредилге чериниң доозукчузу «Төрээн чугаа» деп эртемни өөрениген тунгелинде:

1. бодунун моон соңгаар сайзыраарынга база өске эртемнерни чедишкинниг шингээдип алырынга номчулганың ужур-дузанын медресеп билген турар болгаш үзүктел чок номчулга

долгандыр турар хүрээлелди, делегейни база бодун билип алырынга чучгула арга деп чүүлдү шингээдип алган турар ужурлуг;

2. чечен чогаалды бүрүнү-биле үнелеп хүлээвишаан, номчаан чүүлүнге хамаарыштыр сеткил-сагыш хайныышкынныг харыыны берип, бодунуң бодалын илередип, чугаалажып турар кижизиниң бодалын хүндүлөп билир кылдыр өөрөнгөн турар;

3. Россияның өске чоннарының культура-төөгүлүг байлаа база бүгү кижиге төрөлгөтөнниниң улегерлери-биле, ол ышкаш тыва, орус классиктиг уруглар чогаалчыларнын чогаалдары-биле таныжар аргалыг болур. Чогаалдарның дузазы-биле «эки», «багай», «чоптуг чорук», «шынчы чорук», «харыысалга», «алыс кузел», «човаачал», «дузааргак», «кээргээчел» деп этиктиг билиглерни угаап, сагыш-сеткил база мөзү-бүдүш талазы-биле үнелелдери хевирлеттнген турар ужурулуг;

4. амыдыралынга төрөл, өг-бүлө, кожа-хелбээ база эп-найыралдыг харылзааларнын чугулазын билип эгелээр болгаш «найырал», «бот-боттарын билчири», «бот-боттарынга дузалажыры», «хүндүлел», «ынакшыл», «төрөлзирек» болурунун дугайында билиглерни угаап бодаар аргалыг болур. Ол ышкаш бодунуң үе чергези база улуг кижилер-биле харылзаа тударының негелделери болгаш аргалары-биле таныжып, бодунуң болгаш чогаалдың маадырларынын ажыл-херектерин деңнеп көөр билиглери хевирлеттинер;

5. чечен чогаалды уран чүүлдүн онзагай хевири деп шингээдип, ону уран чүүлдүн өске хевирлери-биле деңнеп өөренип алган турар;

6. өөредилге база эртем-нептереңгей литература-биле ажылдаар эге билиглерни алып болгаш практиктиг ажылынга херек медээни тып болгаш ажылдап билир кылдыр өөренип алган турар.

Чугааның хевирлери болгаш номчукчу ажыл чорудулгазынга хамаарыштыр негелделер:

Эге школаның доозукчусунун өөренип алган турар ужурлуг чүүлдери:

- номчулганың сорулгаларын билген турар (номчукчунуң сонуургалын хандыраары-биле, номчуттунар дуржулгазын чедип алыры-биле, бодалдар болгаш барымдаалар, бадыткалдар болгаш өске медээлер тывары-биле);
- сөзүглелдин янзы-буру хевирлериниң утказын медреселдиг хүлээп алыры (дыңналдыр база иштинде номчуп тура, дыңнап тура), оларның тускай хевирлерин тодарадыры (чечен, эртем-нептереңгей, өөредилге, тайылбырлыг), чогаалдың кол бодалы болгаш маадырларын тодарадыры, чогаалдын утказынын аайы-биле айтырыгларга харыылаары, болуушкуннарнын дес-дараалаашкаан тодарадыры, дыңнаан азы номчаан өөредилге, эртем-нептереңгей база чечен чогаал сөзүглелинге айтырыгларны салыры;
- чогаалдын сөзүглелинге азы берген темага даянып, бодунуң бодалын улуг эвес хемчээлдиг монолог чугаа хевирлиг тургузары (тоожуушкун, тодарадып чугаалаары, угаап бодаары);
- чугаа этикединиң дүрүмнерин сагып, янзы-бүрү өөредилге болгаш амыдыралдын байдалынга диалог чорудары, номчаан азы дыңнаан чогаалын сайгарып турда, диалог чугаага киржири;
- сөс-биле ажылдаары (сөстүн хөй уткалыын, дорт болгаш доора уткаларын тодарадыр, бодунуң сөс курлавырын байыдары);
- номчаан чүүлүнүң утказын билип турар кылдыр темпилиг номчуур (дыңналдыр, иштинде);
- хемчээли назы-хар, клазынга дүгжүп турар кылдыр чогаалдарны медреселдиг болгаш аянын номчуур;
- номчаан чогаалының мөзү-шынар талазы-биле утказын тодарадып, маадырларнын аажы-чаңының алыс ужурун сайгарып, боду түңнелдерни кылып, маадырларнын ажыл-херектерин мөзү-шынарнын үнелелдери-биле деңзигүүрлээр;
- янзы-бүрү хевирниң сөзүглелдерин сайгарары-биле бөдүүн аргаларны ажыглаар: чогаалдың кол бодалын тодарадыр болгаш чылдагаан харылзааларын тодарадыр;

сөзүглелди кезектерге чарып, ат бээр; боду план тургузар; авторнун маадырга, болуп турар болуушкуннарга хамаарылгазын тодарадыры-биле ажыглаан уран аргаларын тывар(деңнелге, диригжидилге, метафора);

- эртем-нептереңгей, өөредиглиг база чечен чогаал сөзүглелинин онзагайын барымдаалап, номчаан азы дыннаан чүүлүнүн утказын дамчыдар; сөзүглелдин утказын катаптап чугаалаары (долу азы шилилгелиг);
- номчаан чүүлүн демниг сайгарар, сөзүглелге азы бодунун дуржулгазынга даянып, бодалын бадыткаар;
- чогаалдың адын азы допчузун көргөш, номнун дугайында билип алыры, берген темага библиотекадан херек номну дууштур шилип тывар;
- берген үлегерге даянып, чечен чогаалдың кыска аннотациязын тургузар (автору, ады, темазы, номчууру-биле сүмелер);
- алфавиттиг каталогту база назы-харынга дүүшкен словарьлар болгаш тайылбыр литератураны боду ажыглаар.

Эге школаның доозукчузу дараазында чүүлдерге өөренип алыр аргаларлыг болур:

- чечен чогаалды уран чүүлдүн хевири деп шингээдип алыр;
- чечен чогаал сөзүглелинин эстетиктиг болгаш мөзү-шынарлыг үнелелдерин угаап сайгарбышаан, бодунун бодалын чугаалап билир;
- номчулганың сорулгазын барымдаалап, оон хевирин бодамчалыг шилип алыр (таныштырылга, өөредиглиг, шилилгелиг, дилеп тывар);
- чогаалдың маадырынга болгаш оон ажыл-херектеринге хамаарыштыр бодунун хамаарылгазын илеретпишаан, авторнун туружун тодарадыр;
- бодунун бодалын сөзүглелге даянып, бадыткап болгаш шынзыдып билир;
- бижимел чугааның хевирлерин практикага ажыглап билир (тоожуушкун – үлегерге даянып, сөзүглелди тургузары; угаап бодаары – айтырыга бижимел харыы бээри; тодарадып бижири – маадырга характеристика бээри);
- номчаан номунга үнелел бижиир;
- темалыг каталог-биле ажылдаар;
- уругларга үндүргөн солун-сеткүүл-биле ажылдаар.

Чогаадыкчы ажыл-чорудулга

Эге школаның доозукчузу дараазында чүүлдерге өөренип алыр:

- чечен чогаалды рольдар аайы-биле номчуур;
- сөзүглел-биле ажылдаарының янзы-бурур аргаларын ажыглаар (чылдагаан харылзааларын, болуушкуннарнын дес-дараалашкаан тодарадыр, сайгарылганы кылырда, чадчланчаан сагыыр; маадырга шын характеристиканы бээр; планга даянып, сөзүглел тургузар);
- чечен чогаалга, чурукчуларның ажылдарының репродукцияларынга, чогаалга чураан чуруктарга азы хууда дуржулгазынга даянып, бодунун сөзүглелин тургузар.

Эге школаның доозукчузу дараазында чүүлдерге өөренип алыр аргаларлыг болур:

- сөзүглелдин утказын чогаадыкчы езу-биле дамчыдып чугаалаар (маадырның азы авторнун адындан);
- чогаалга инсценировка, сценарий азы проект тургузар бөлүктерге ажылдаар;

Чечен чогаал билиглери

Эге школаның доозукчузу дараазында чүүлдерге өөренип алыр:

- ийи-үш чугула демдектерин онзалап көрбүшаан, янзы-бүрү сөзүглелдернин бодун сайгарылгазын деңнеп тургаш, кылып өөренир;
- калбак чогаалдың сөзүглелин шүлүк чогаалының сөзүглелинден ылгап билир;
- аас чогаалының жанрларының онзагайларын танып билир (тоолдар, тывызыктар, үлегер домактар...).

Эге школаның доозукчузу дараазында чүүлдерге өөренип алыр аргаларлыг болур:

- чогаал дугайында билиглерни (аас чогаалы, авторлуг чогаал, сөзүглелдин тургузуу, маадыр, автор) база уран аргаларны (деңнелге, диригжидилге, метафора) ажыглап тургаш, янзы-бүрү сөзүглелдернин бөдүүн сайгарылгазын кылып өөренир;
- чечен чогаалдын автору болгаш маадырының туружун тодарадып билир;
- кандыг-бир авторлуг сөзүглелдин үлегеринге даянып, шүлүк азы калбак чогаалдын бир хевирин шенеп бижиир.

«Литературлуг номчулга» ДЕП ЭРТЕМНИН МАТЕРИАЛ-ТЕХНИКТИГ ХАНДЫРЫЛГАЗЫ

Ук эртемни өөредип турда, албан турар уjurлуг чүүлдер:

1. Чижек программа база авторлуг программаларже кирген чогаалдарның сөзүглелдеринин экземплярлары четче санныг турар уjurлуг.
2. Эге школаның библиотеказының фондузунга албан турар уjurлуг документилер болгаш номнар:
 - авторлуг программалар;
 - Россия Федерациязының өөредилге болгаш эртем яамызының сүмелээн өөредилге номнары болгаш оларның даңзызы;
 - Россия Федерациязының өөредилге болгаш эртем яамызының сүмелээн өөредилге номнарының комплектилери;
 - «Төрээн чугаа» деп эртемни башкылаарда ажыглаар методиктиг сумелер;
 - өөреникчилер-биле ажылдап тургаш, ажыглаар янзы-бүрү карточкалар;
 - дузалал литература (справочниктер, словарьлар, энциклопедиялар дээш оон-даа өске).
3. Амгы үениң негелдези-биле турар уjurлуг чүүлдер:
 - өөредилге-техниктиг херекселдер;
 - янзы-бүрү көргүзүг материалдары (электроннуг таблицаалар);
 - мультимедийлиг компьютер; - принтер;

КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАТИКТИГ ПЛАН ЛИТЕРАТУРЛУГ НОМЧУЛГА 4 КЛАСС

№	Темалыг бөлүү, кичээлдин темазы
1	Тыва дылын. Тыва чонун, Тыва чернин ожуунун үш ыдык дажы. Камнаалыңар. Ч.Кара-Күске. Төрээн тывам кижилери. В.Саарымбуу. Эртинелиг буру Тывам. Ч.Куулар.
2	Чылдың үелери. Тодуг-догаа алдын күзүм. Чанган куштар. С.Сүрүн-оол. Баштайгы сегиржип алыышкын. Х.Ойдан-оол. Күс. А.Пушкин. Чогаадыг «Орай күс»
3	Улустун аас чогаалының биче хевирлери. Тывызыктар. Үлегер домактар. Оюн үдээн чугаалар.
4	Шимченгир оюннар үдээн чугаалар. Дүрген-чугаа. Чоннун ырлары
5	Өөренип өөрөн. Камналга. О.Сувакпит. КДН Үндүр имнедипкен. Э.Кечил-оол.
6	Эки кылган ажил-элеп читпес алдар. Дуза када бергеним. К-Э.Кудажы. Маргылдаа
7	Бистиң бичии өннуктеривис. Эргек биле кызыл эзирик. Х.Ойдан-оол. Бистиң аңчывыс. С.Тока. Кушкаштар. Л.Чадамба. Чогаадыг «Бистиң бичи өннуктеривис».
8	Бойдустун чажыттары. Саржаг дажыглаан.
9	С.Сарыг-оол. Хөртукке турлагжыыр. М.Эргеп. Анай.
10	Чылдың үелери. Аккыр харлыг кыжым. Кыжын. Л.Чадамба. Баштайгы хар. Х.Ойдан-оол. Олегтин өннуктери. Х.Ойдан-оол
11	Кышкы экскурсия. Чогаадыг «Бойдуста кыш».
12	Багын чугаалаарга— бачыды ыраар. Көрүнчүк биле Сарбашкын. И.Крылов. Өрге бил Күске. С.Сүрүн-оол.

13	Кеземче. Э.Кечил-оол. Сөөкчүгөш. Л.Тостой
14	Бойдуска хумагалыг болуулу! С.Сарыг-оол . Чүрек иштинде ок. К-Э.Кудажы. Эжеш куштар хоюспаңар. С.Комбу.
15	С.Сарыг-оол «Кижиге – бойдустун төлү». Хүн.Ч.Ондар
16	Эштигге хөглүг, эптигге күштүг. Өңнуктер. Е.Танова.
17	Чогаадыг «Мээң эжим». Черликпен. С.Тока
18	Авторлуг тоолдар. Алдын-Кушкаш. Ш.Суван
19	Шиижикчигеш. С.Сарыг-оол. Улуургак,билииргек, Дагаажык. К.Тюлюш
20	Эрний эреси. Кызыгааржыга. С.Сүрүн-оол. Эр кижинин чаңгыс сөстүү. А.Арапчор. Степа акый биле Егор. С.Михалков
21	Чылдың үелери. Хөглүг чазым. Изиг түлүк үе. М.Пришвин. Ыглапкан хар. К.Ондар
22	Часкы экскурсия. Чогаадыг «Час».
23	Улус аразында ие кара чымчак. Ава дугайында сөс. Е.Танова. Кырган-авам келди-ле! Е.Танова.
24	Улустун аас чогаалы. Тоолдар. Үш чүүл эртемниг оол. Боралдай ашак. Сыынак.
25	КДН . Тоолду чүгө чажырбазыл? «Алдан ала чылгылыг Алаадай-Мерген»
26	Хөктүг ужуралдар, солун болуушкуннар. Шортан мунган эзир. С.Пюрбю. Бөртүг дилги. С.Пюрбю
27	Тергелиг аът. М.Өлчей-оол. Хавжыгаш. О.Сувакпит
28	Төөгү болгаш тоолчургу чугаалар. Мөге Союспан. (Төөгү чугаа). Ийи кыс.Часкы. (Тоолчургу чугаа)
29	Ойнаксанчыг оюннарым. Оюннар. С.САрыг-оол. Хуулгаазын кажыктарым. С.Сувакпит.
30	Кижиге болуру чажындан. Адазынын айбызынга. Б.Хөвөңмей. Ивижилер оолдары. Л.Чадамба
31	Өске чоннарнын аас чогаалы. «Хек» Ненец улустун толу. КДН. «Чанагаш-оол» Хакас улустунтоолу.
32	Чонум чаагай езу-чаңчылдары. Калдаракты азырап алганым. М.Кенин-Лопсан. Кирген кижээ. М.Өлчей-оол.
33	Тывамнын төөгүзүндө солун арыннар. Оттуг-терге. С.Сарыг- оол. Кызыл Сылдыс ордени.О.Саган-оол
34	Чылдың үелери. Ажыл-ишчи чайым. Адазынын дузалакчылары.Н.Ооржак. Чазый хырын башка халдаар. К-Э.Кудажы Бистиң проективис «Мээң ынак номум»
34	Шүптү: 34 шак